

πένυματι καὶ σωνι, συγκαίοντι. «Իբրեւ զհոլմ Գաղատիան ցրուեցից, Եբեմ, ԺԸ, 17 = ὡς ἄνεμον καὶ σωνα. «Եւ ջերմ եւ տենդ Գաղատիան իբրեւ զհոլմ բորբոքեալ հնոցի, Բարսեղ, Վեցոր., էջ 86, բուն բնագիրն այս բողոքին դէմ ունի միայն πωφετός (= ջերմ), Migne, Pat. gr. XXIX, էջ 100. հոլմ Գաղատիան տենդոյ վառեալ տոյրէր ի նմա, Եւսեբ. Եկ. Պատմ., էջ 45, ասորին ունի սեռականով՝ ἰδεα, ἰδεα, ἰδεα (Wright-Mc Lean, The eccl. hist. of Eusebius, էջ 39.

ՏՂՄԱՆԱՆՈՒՆ. — «Եւ զերեմիա արկին ի գուր Գաղատիան, Զգաւն, էջ 389, ասորին գարձեալ սեռականով «ի գուր տղմոյ = ἰδεα, ἰδεα, Graffin, Pat. syr. I, էջ 713.

ՅԱՆՂԱՆԱՆՈՒՆ. — «Ոչ բոյս, ոչ գալարի եւ ոչ ծաղիկ, ոչ ի ծայրս կաղնեաց բողբոջ եւ ոչ էրան ցաղախաւ, Ոսկեբ. Ճառ վասն Հերովդ. (Մեկն. Պաւլ. Բ.) էջ 618, յոյն բնագիրն ունի պարզ οὐκ αὐρα εἰς δροσος.

ՔԱՂՅՐԱՆԱՆՈՒՆ. — «Չեն ինչ աւգուտ հեշտական Գաղատիան աւգը գարնան(ւ)ոյ մարմնոյ (տպ.՝ Գաղատիոյ) որ ի տապոյն գողանայցէ, Ոսկեբ., Մեկն. Ես., էջ 302, «Գաղատիան շնչել աւգուոյն գարնան(ւ)ոյ, Բարսեղ, Վեցոր. էջ 124, յոյնին պարզ «գարնան շնչել (էար) այս ձեւ հայացուցած է Թարգմանիչը, համոտ վերը «Գաղատիան» եւ «Գաղատիան» բառերը, «Գաղատիան բանիւք ողորէ «Եղնիկ, էջ 62: «Ջերմ եւ Գաղատիան աւգ շնչէ, անդ, էջ 195 յոյնը միայն՝ ἀλλὰ καὶ ἀλλεῖον ὅν αἰ τὸν ἀέρα συνέχουσιν. ibid., էջ 201. «Հնորհեա (մեղ) զաւգս Գաղատիան եւ առողջս, «Բարսեղ, Պատարագ, էջ 148 = ἐν χράτουσ καὶ ἐποφελεῖς τοὺς ἀέρας ἡμῖν χάρισαι.

Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՍԵՏԵԹ-Ն ՈՎԵՏԻ ՄԵՍԻՆ

— (Հարաւորութիւն)

Գ. Պակասորդ տառեր:

Ինչպէս տեսանք Գ. Հախվերդեանի յառաջաբանից՝ Սայաթ-Դոմալի ձեռագրի մէջ տեղ տեղ պակասել են ձայնաւոր եւ բաղաձայն գրեր: Մեզ թւում է, որ երգերի բնագիրը կաղմելիս հրատարակիչը երկու տեղ մոռացել է պակասորդ գրերն իր տեղը դնել:

1. Այսպէս ԼԲ երգի չորրորդ տան մէջ կարդում ենք.

Խօստօվնիս արած միակդ, չանիս ինքար, Սայաթ-Դոմալ. Նախ՝ «Խօստօվնիս» բառ չկայ՝ երկրորդ՝ ոտանաւորի չափը եւ տողի հատածները պահանջում են, որ տպուի.

«Խօստօվնիս | արած միակդ | չանիս
ինքար | Սայաթ-Դոմալ»:

2. Իս երգի վերջի տան մէջ կարդում ենք. Իղըարէմէն շուտ անցկացար ուր է եարսուն տարին:

Թէեւ Թիֆլիսի բարբառում «երեսուն»-ը «եարսուն» է, բայց կայ նաեւ «եարասուն» ձեւը. այստեղ չափը եւ տողերի հատածները պահանջում են, որ լինի «եարասուն». այսպէս՝

Իղըարէմէն | շուտ անցկացար | ուր է
եարա | սուն տարին |

Գ. Բնագրի սխալ ընթերցում եւ սխալ գրադարձութիւն:

1. ԽԶ երգի մէջ կարդում ենք.

Էջնէմէդ խմած մաստ էկած

Գլուխս մահին վախտ էկած

Սայաթ-Դոմէն իմ տիսդ էկած

Աջըկի լուս ուր իմ ասի,

Սուր չիմ ասի, զուր չիմ ասի,

Տուր չիմ ասի...

Թւում է, որ այս հատուածի երկրորդ տողը պէտք է լինէր. «Գլուխս մահին ռաստ էկած ո՛, Եղած ձեւով՝ տողն անհասկանալի է եւ յանգն աղքատ: Հրատարակիչի ծանօթութիւնից գիտենք (տես էջ 172) որ այս երգը գրուած է եղել

լիսի այնքան ուրախ այգիները: Սայաթ-Դովան
իր պատկերն առել է այս տեղից. «Ջալում,
ասում է, քո սերը չասես թե մի գետ է (տես
հետեւեալ տողը), որ իր ջուրը յետ է տալիս
եւ ամէն մարդ չի կարող մէջը մտնել»:

Ե. Տաղաշատիութեան խախտումներ:

Թ երգի վերջին տան մէջ կարդում ենք.
Սայաթ-Դովան ասաց. կուլամ. չիմ լաց ըլի
թէ ճար ունենամ:

Այս տողի չափը «լաց ըլի» ձևի պատ-
ճառով մի վանկ աւելանում է: Պէտք է տպել
«չիմ լաց'լի թէ ճար ունենամ», ինչպէս նոյն
բառի նոյն ձևը տպուած է Թ երգի առաջին
տան մէջ:

Դու մի լաց'լի, ես իմ լալու¹:

Զ. Կէտադրական ուղղումներ:

Կէտադրութիւնը գրութեան ոգին է: Հե-
ղինակներ կան, ինչպէս Տուրգենեւ, որ կէտա-
դրութեան միջոցով կարողանում են նոյնքան
տրամադրութիւն եւ կշիռ հաղորդել իրենց
խօսքին, որքան մի հմուտ ոգով կամ դերասան
իր արտասանած հատուածին: Կէտադրական այս
կամ այն նշանի չբացումից կամ տեղափոխու-
թիւնից կախուած է բնագրի այս կամ այն իմաս-
տը, ուստի հին հեղինակների հրատարակու-
թեան այս կողմի վրայ պէտք է շատ լուրջ ուշա-
դրութիւն դարձնել:

Ստորեւ մենք բերում ենք մեր դիտողու-
թիւնները Գ. Հախվերդեանի հրատարակու-
թեան կէտադրական թերիւնների մասին, տալով
բնագրական մեկնութիւններ:

1. Թ Երգի Դ տան մէջ կարդում ենք.
Հախվածն օխտն օրին, ասի, հագածդ բաբաթ
բաբաթ է: Այս կէտադրութեամբ՝ տողի իմաստն
այն է թէ, «ասացի՝ շաբաթւան եօթ օրին հա-
գածդ տեսակ-տեսակ է»: Եթէ այս լինէր բա-
նաստեղծի միտքը, այն ժամանակ իր խօսքը քե-
րականօրէն ուղիղ կազմելով՝ պիտի գրէր. «Հա-
փաթւան օխտն օրն, ասի, հագածդ բաբաթ է»,
քանի որ չեն ասում «կիրակի օրին հագածդ

խառ է, իսկ շաբաթ օրին — խամ», այլ՝
«կիրակի օրը», «շաբաթ օրը», Մեզ թւում
է, որ այդ տողը պէտք է այսպէս կազմել ու կէ-
տադրել:

Հախվածն օխտն օր ին ասի՝ հագածդ բա-
բաթ բաբաթ է. այսինքն. «ասել են, որ շա-
բաթը հօթն օր ունի, ուստի դու էլ տեսակ-
տեսակ զգեստ ես հագնում. այսօր ծիրանի բե-
հզ ես հագել, իսկ զաւարթարը մնացել է տանը
ծալած (հմտ. յաջորդ տողը, որ ասում է.
«հաքիլ իս բէհէզ ծիրանին, ծալած զաւարթարն
մնաց»):

2. ԼԵ երգի Բ տան մէջ կարդում ենք.
Օսկէ վարաղով վարաղնած սուրաթ, մագա-
ղաթն դուռն իս: Այս կէտադրութեամբ՝ տողն
երկու իմաստով կարելի է հասկանալ. ա. ով
ոսկէ վարաղով վարաղնած պատկեր, դու մա-
գաղաթն ես: Բ. դու ոսկէ վարաղով վարաղնած
պատկեր ես, դու մագաղաթ ես: Երկուսն էլ
անյարիր պատկերներ եւ բացատրութեան
ձևեր են:

Կարծում ենք, որ այս տողը պէտք է
տպագրել առանց ստորակետի, որով այն իմաստը
կը ստանանք թէ «դու ոսկէ վարաղով վարաղնած
սուրաթ մագաղաթ ես», այսինքն նկար ունեցող
մագաղաթ ես, մագաղաթի նկարէն էջ ես:
Յայտնի է, որ ընտիր ձեռագիրները զարդանկար
էջեր ունին: «Սուրաթ մագաղաթ», ասութիւնը
նման է «անձրեւ գիշեր» «ամպ օր», ասութեան,
այսինքն՝ անձրեւով գիշեր, ամպով օր, հե-
տեւապէս՝ սուրաթով մագաղաթ:

3. ԱԵ երգի վերջին տան մէջ կարդում
ենք. Հուռ էրիտ չարիս ու փալազն դովլաթն,
միզնից խռով ա: Նախ պէտք է տպագրել «չար-
իւր փալազն», քանի որ բառը պարսկերէն է
چرخ و فلک եւ նշանակում է երկնքի անիւ, իսկ
փոխաբերաբար՝ նաեւ բախտ: Թէեւ բառերն
երկու են, բայց մի գաղափար են արտայայտում,
այդ պատճառով բայերը եղակի թւով են —
«չուռ էրիտ», «խռով ա»: Այդ բառերի ան-
շատ գրութեամբ՝ տողն այս իմաստն է ստանում
թէ դովլաթ շուռ տուղները եղած են եւ չարիւր
եւ փալազն, ինչ որ անիմաստ է քերականօրէն:
Գալով կէտադրութեան՝ եթէ եղածը թողնենք,
տողն այն իմաստը կունենայ, թէ «բախտը շուռ
տուց հարստութիւնը, նա (բախտը) մեզնից խռով
է»: Մենք գիտենք, որ Սայաթ-Դովան երբեք
դովլաթի տէր եղած չէ, որ բախտը կարենար
շուռ տալ նրա դովլաթը: Միւս կողմից հայե-
րէն լեզուին խորթ է «դովլաթը շուռ տալ», ասու-

¹ Սայաթ-Դովանի բնագրի տաղաչափական թերիւնների
մասին ժամանակին գրած եմ Թիֆլիսի «Հորիզոն» թերթի
մէջ որքան յիշում եմ, այս տողն այն ժամանակ վերպել
էր «չբիցա»:

զով, քիչ գովիմ սազով, եար, իլթիմազով. որով «իլթիմազով» կը դառնայ մակբայ եւ տողն այն իմաստը կը ստանայ թէ. «եւր, մտիր պարտէզ, քեզ գովիմ աղաչելով, թոյլտուութիւն հայցելով գովելու համար: «իլթիմազ» ն այստեղ ճիշտ նոյն իմաստն ունի, ինչ որ Ե. Երգի առաջին տողին մէջ. Մի խօսկ ունիմ իլթիմազով, անգաճ արա՛, օվ աչկիլուս.

10. ԽԳ. Երգի Ա տան մէջ կարդում ենք. Դիվանա փաշուլ կու շինիս, տէսնողին՝ ջազա իս, աղիզ. Այս կէտադրութեամբ՝ տողին միտքն այն է, թէ. «տեսնողին համար դու պատիժ ես, աղիզ». նոյն մտքի շատ աւելի յաջող երանգը կը ստանանք, եթէ այդ տողն այսպէս կէտադրենք. Դիվանա փաշուլ կու շինիս տեսնողին, ջազա իս, աղիզ.

11. ԺԷ. Երգի Գ տան մէջ կարդում ենք. Պոռնիկ միղը է կաթում, թօղնիս՝ եախէդ թաց կուլի. Գարնան շնչի նման՝ կարմիր վարժի հիդ, բաց կուլի. Այս կէտադրութեամբ՝ երկրորդ տողը ենթակայ չունի եւ անիմաստ է: Պէտք է նախորդ տողը ստորակէտով վերջանայ, քանի որ շրթունքն է կարմիր վարդի հետ բացում եւ հիւթեղ դառնում, ուստի երկրորդ տողին մէջ եղած կէտադրական նշաններն էլ պէտք է վերացնել:

12. ԽԶ. Երգ, Գ տողին մէջ կարդում ենք. Ինչ աչկ քիչ խայեան մըտիկ տայ. ջառում եար կուր իմ ասի. պարզ է, որ «ջառում եար» բառերը, իբր կոչական, պէտք է ստորակէտների մէջ առնուին:

ԺԷ. Երգի առաջին տան մէջ կարդում ենք. Բըլբուլի պէս պըտուտ էկայ՝ վարժի վըայ ձէն տալով: Այս կէտադրութեամբ՝ տողն անիմաստ չէ, ասում է՝ «սոխակի պէս պտոյտ եկայ, վարդի վըայ ձայն տալով» (երգելով): Ինչ թուում է, որ շատ աւելի ճիշտ պատկեր տուած կը լինէինք, եթէ կէտադրէինք այսպէս. «Բըլբուլի պէս պտուտ էկայ վարժի վըայ, ձէն տալով»: առաջին ձեւով՝ սոխակի նման պտոյտ է գալիս եւ վարդի վըայ ձայն է տալիս, իսկ երկրորդ ձեւով՝ վարդի վըայ պտոյտ է գալիս եւ սոխակի նման ձայն է տալիս: Որ պատկերի մեր առաջարկած ձեւն է Սայաթ-Նովայի յղացածը, այդ երեւումէ նաեւ ԽԳ. Երգի Գ տանից, ուր նա ասում է. «թուղ վըրէդ լալով պըտուտ գամ» վարժի կարօտ բըլբուլի պէս:

14. Նոյն ԺԷ. Երգի Գ տան մէջ կարդում ենք. Ինչ օգուտ է քու բաղմնչուն, դարբը բըլբուլն լաց կուլի: Մուրվաթ չունիս. պտուտ գու քայ բաղչի վըայ ճըկճըկալով. Առաջին տո-

ղի ստորակէտը պէտք է փոխարինել բուլբուլ, քանի որ միտքն այն է թէ՝ «Ինչ օգուտ է այգեպանիդ, որ տարագիր սոխակը լաց է լինում»: Իսկ երկրորդ տողին սկիզբը ոչ թէ հաստատական, այլ հարցական է ըստ իս: «Մուրվաթ» բառը հասկանալով իբր «գուլ», «ողորմածութիւն», հակադրաբար «բէմուրաթ», բառին, որ նշանակում է «անգութ», «անողորմ» (տես ծանօթ. էջ 63), պէտք է այդ բառը հարցականով տպագրել. «Մուրվաթ չունիս. պտուտ գու քայ բաղչի վըայ ճըկճըկալով», այսինքն՝ «գուլ չունիս, չէս տեսնում, որ պտոյտ է գալիս պարտէզի վըայ ճըկճըկալով»:

Մի դիտողութիւն եւս:

Գ. Հախվերդեանը ԺԷ. Երգի ծանօթութեան մէջ խօսելով այն մասին, որ հին ժամանակ թիֆլիսի աղջիկները կանաչ քօշեր էին հագնում ոսկի կամ արծաթ նալով, բերում է աշուղական խաղերից երկու հատուած. մէկը Շամչի Մեւթունի տաղից, միւսը՝ Սայաթ-Նովայից առնելով, որ այս ձեւն ունի.

Հաթիլ է սաղըի քօշերըն, կրունգն էրծըթի նալ է գըցի: Թէ Սայաթ-Նովայի որ երգից է առնուած այս տողը մեզ յայտնի չէ. իր հրատարակած երգերից եւ ոչ մէկի մէջ այս տողը չկայ: չկայ նաեւ այն ութ երգերի մէջ, որ Գ. Աստուածատրեանը գտել է Պետրոգրադի գիտութեանց ձեմարանի մի ձեռագրի մէջ եւ լոյս է ընծայել «Ազգագրական հանդէս»ի X գրքում (1903) (տես նոյն տաղերի արտատպութիւնը Սայաթ-Նովայի երգերի թիֆլիսի հրատարակութեան մէջ, էջ 93—101): Կամ այս հատուածն առնուած է Սայաթ-Նովայի մի երգից, որ Հախվերդեանը մոռացել է հրատարակել իր ժողովածուի մէջ, կամ Սայաթ-Նովա անունն այստեղ թիւրիմացութիւն է. հաւանականն այս վերջինն է, քանի որ այդ տողն իր վերլուծական կազմով գոեհիկ մտածութեան արդիւնք է եւ անկարելի է համարել իբր Սայաթ-Նովայի համադրող տաղանդի գործ:

Մոռոռմարս, 1923, Օգոստ.

Ն. ԱՂԱՆԻՍՅԱՆ

